

Cars, Skoglund & Zetterberg SVENSK
FÖRSVARSPOLITIK
UNDER
EFTERKRIGSTIDEN

PROBUS FÖRLAG

FÖRSVARSBESLUTEN 1948—1982

1948 års försvarsbeslut

Utgångspunkter

Krigsårens femårsplan, fastställd av 1942 års riksdag, löpte till den 30 juni 1947. Den 29 juni 1945 tillsattes 1945 års försvarskommitté som inriktade sig på att nedbringa kostnaderna för försvarets fredsorganisation. I november 1947 överlämnade ÖB på uppdrag tre alternativförslag med årliga försvarskostnader om 650, 750 och 900 mkr. Själv förordade ÖB ramen 950 mkr/år (ÖB-47). När regeringen lade sin försvarsproposition den 9 april 1948 hade Tjeckoslovakienkrisen och det kalla kriget medfört att försvarskommitténs inriktning på nedskärningar var överspelade. Propositionen innehöll "förslag om en avsevärd förstärkning av flygvapnet, riktlinjer för ett fortsatt utredningsarbete beträffande vissa delar av försvarsorganisationen samt en serie delförslag men innebär ej förslag till ny försvarsordning eller försvarsplan i vedertagen bemärkelse." (Prop 1948 nr 206 s 1)

ÖB

Överbefälhavaren skrev en utförlig remiss på 1945 års försvarskommittés förslag. Denna skall här kort refereras i relevanta delar.

Den militärtekniska utvecklingen

Utvecklingen av fjärrvapnen hos stormakterna, främst robot- och raketvapnen, tillmäts stor betydelse. Transoceaniska fjärrvapen beräknas dock inte kunna massproduceras förrän om minst tio år. Flygplanens prestanda utvecklas mycket snabbt med högre hastigheter, längre räckvidder och högre transportkapacitet, vilket betyder ökade hot mot småstaterna och kortare förvarningstider. De tekniska möjligheterna för luftlandsättningar förbättras snabbt, bl a kan även stridsvagnar medföras. Luftvärnet måste som en följd av detta automatiseras och förses med lvrobotar på sikt. Luftbevakningen och stridsledningens måste förbättras, radar måste anskaffas i stor skala. Skyddet mot atombomber måste utvecklas och Sverige noggrant följa utvecklingen på området. ÖB instämmer i president Trumans bedömning att flera stater år 1952 kommer att ha atomvapen. Även BC-stridsmedlens utveckling måste följas och motmedel tas fram. Reaktionsdrift hos nya flygplan. Infraröd strålning kan revolutionera krigföringen nattetid bl a för spaning och skjutning i mörker. Lätta pansarvärnsvapen har under senare tid utvecklats och är enkla, lätta och billiga men samtidigt effektiva. Detta är av stort svenskt intresse.

Örlogsfartygen måste konstrueras för att klara sig mot flyganfall, atom-bomber och gas. En övergång till gasturbinmotorer och ev reaktionsmotorer kan förväntas.

Allmänt skall krigserfarenheterna, nya uppfinningar och vetenskapliga framsteg användas för att förbättra stridsmedlen och stridsmetoderna.

Säkerhetspolitiken

ÖB ansåg att det var en brist hos FK att den utrikespolitiska utvecklingen under sommaren-hösten 1947 inte hade värderats. Den ryska kontrollen över Östeuropa har förstärkts, inbördeskriget i Grekland pågår, den kommunistiska aktiviteten utanför "de sovjetdominerade staterna i en slavisk union" har förstärkts, bla i Italien och Frankrike. Världskommunismen har en ny international, Kominform, medan västmakterna genom Truman-deklarationen den 12 mars 1947 och Marshallplanen samarbetar både ekonomiskt och säkerhetspolitiskt. USA har hjälpt Grekland och Turkiet och framstår alltmer "som beskyddare för stater utanför östblocket mot en eventuell aggression." Motsättningarna mellan USA och Sovjet har skärpts och har även påverkat FNs arbete. I Norden var läget oklart: "I vår omedelbara närhet rådde alltså praktiskt taget militärt vakuum. Våra grannländers kvarstående militära svaghet och Skandinavien strategiska betydelse vid en världskonflikt vore alltså en källa till allvarlig oro. Finlands politiska och militära situation, med bland annat en framskjuten sovjetrysk bas vid Porkkala, påverkade Sveriges läge." (A a s 35 Världsläget har mörknat. Under överblickbar framtid kommer Sverige att behöva en effektiv krigsmakt för att fred och frihet skall kunna bevaras.

Krigsmaktens målsättning

Vid en brytning mellan stormakterna måste krigsmakten vara så grupperad och organiserad att Sveriges självständighet kan försvaras. Vi måste räkna med att överlägsna stridskrafter kan sättas in mot landet. Målsättningen måste därför vara att vinna tid så att förutsättningar skapas för att er hålla militärt understöd utifrån. En strategisk defensiv, syftande till fiendens fördröjande, måste tillämpas varvid delar av landet kan tvingas övergå till "det fria krigets" former därför att de egna styrkorna måste kraftsamlas. Huvuddelen av de egna stridskrafterna måste undgå stora förluster och "förbindelserna åt andra sidan" hållas öppna så att en militär hjälp kan bli effektiv.

Kostnaderna

Kommitténs 10-årsplan kan komma att behöva omprövas snabbt. Principen att all materiel skall förnyas successivt dock riktig, även när det gäller flygvapnet där utvecklingen går snabbt. Arméns krigsorganisation kan ej upprätthållas enligt kommitténs förslag. Skall den tekniska utvecklingen följas behövs tilläggsanslag. Detsamma gäller om man vill behålla försvarets storlek. Nyanskaffning av stridsvagnar och örlogsfartyg kan bli mycket betungande mot slutet av perioden. Materielanskaffningen måste få större anslag för att inte en urholkning skulle ske på sikt.

Försvarskommittén, 1945 års

Se föregående sidor. Dessutom följande delar i korthet:

Krigsteknikens utveckling

Måste beaktas, särskilt stormakternas utveckling. Luftkrigföringen har fått en allt större betydelse. Pansarvärnsmedel måste utvecklas. Rådrom i fråga om stridsvagnar då dessa ej behöver förnyas inom tio år. Luftvärn och artilleri kan effektiviseras inom gällande ramar. En satsning på flygvapnet och dess stridsledning nödvändig.

Målsättningen för krigsmakten

I stort sett samma som ÖB. De ekonomiska och personella resurserna sätter dock bestämda gränser för det svenska försvaret. Militärt bistånd måste erhållas utifrån mot en angripande stormakt. Denna kan även sikta till att skaffa sig baser i Sverige varför detta måste beaktas i försvaret.

Krigsorganisationen

Vissa minskningar sker, bl a ca 11 procent av fältinfanteriförbanden, lokalförsvarsinfanteriet med 18 procent, lv-förbanden med ca 25 procent i lokalförsvaret men full styrka i fältförbanden. Vid pansartrupperna minskar stridsvagnarna med 20 procent, vid fältartilleriet divisionerna med 17 procent. Ändringarna i övrigt blir beroende av de operativa enheternas antal och sammansättning.

Försvarspropositionen (prop 1948 nr 206)

Säkerhetspolitiken

Ett försämrat läge, FN-samarbetet försvårat, stormaktsblock i Europa. Alliansfrihet och neutralitet i krig stöds av en stor majoritet av svenska folket.

Krigstekniken, förstärkning av flyget

Luftkrigföringen snabb utveckling. Det svenska flygvapnet måste därför förstärkas. Tre dagjaktflottiljer skall förstärkas. Även attack- och spaningsflyget måste förstärkas, föreslagna indragningar stoppas. Decentralisering av flygbaserna, mer självförsörjande.

Krigsorganisationen

Mobiliseringsberedskapen måste höjas. Lokal rekrytering och decentraliserad mobilisering. Knutpunktsförsvaret. Hela folkets värnkraft måste tas ut, en elitarmé avvisas. Antalet operativa enheter ökas, vissa fördelningar uppdelas i infanteribrigader, antalet pansarbrigader utökas men med en mindre stridsvagnsstyrka per brigad. Eldkraften ökas genom ökat inspråktagande av sk ersättningsmaterial, bl a fler artilleripjäser. Särskilda cykeltransportförband inrättas. Det strategiska djupet kan bibehållas därför att de materialstärkare förbanden får större motståndskraft.

Krigsmaktens organisation och målsättning, operativ inriktning (Departementschefen)

En försvagning av krigsmakten betänkelig i nuvarande läge, dock kan tillfälliga inskränkningar accepteras på vissa punkter förutsatt att försvarseffekten bibehålles. Risk för urholkning av materielanskaffningen, där kostnaderna kan väntas stiga. Svårbedömbart under vilka strategiska betingelser en omfattande krigisk konflikt i Europa kan komma att utkämpas. "Målsättningen skall därför vara att försvarskrafterna utformas så att en angripare i det längsta hindras att få fast fot på svensk mark och att ingen del av landet behöver ges upp utan segt motstånd i olika former. Krigsmakten måste även kunna möta överrumplingsförsök utförda med den moderna invasionsteknikens resurser." Luftkrigföringen har därför fått en större betydelse och flygvapnet måste i första hand förstärkas.

De centraliserade fredsörråden måste på nytt spridas ut som under beredskapen (fältdepåer) och en övergång ske till en decentraliserad mobiliseringsorganisation. Genom den lokala rekryteringen skall mobiliseringen kunna genomföras snabbare, ev kan mobiliseringen efter truppdrag upphävas och förbanden i stället utrustas nära de värnpliktigas bostadsort. Detta är särskilt viktigt i södra Sverige där risken för flyngangrepp är störst. Genom detta skisserade system skall vid ett överraskningsangrepp utifrån ett antal brigader snabbt kunna grupperas över hela landet beredda för omedelbar, aktiv strid. Cykeltransportkompanier är viktiga för rörligheten. Underhållstjänstens transportproblem är en flaskhals, ev kan en uppdelning ske av materielen i grupper efter akuta behov och mer långsiktiga. Antalet fordon kan därmed minskas.

Knutpunktsförsvaret måste byggas ut. Kommunikationscentra inne i landet numera lika viktiga som vid kusten och kan snabbt slås ut vid flyngangrepp. Hemvärn och civilförsvaret måste förstärkas liksom lokalförsvaret och det sk inre befästningssystemet.

Förband av elitkaraktär kanske nödvändiga för vissa moderna vapensystem men den allmänna värnpliktens princip bör ej förändras. Fredsorganisationen bör fn ej ändras utan utredas.

Flottans ersättningsbyggnad inriktas på snabbare och lätttrögligare stridskrafter, för vilka torpeden blivit allt betydelsefullare. Under en tioårsperiod bör jagare, ubåtar, torpedbåtar och minsvepare byggas, dock ej tyngre fartyg. FKs förslag att lägga ned KA i Hemsö vid norrlandskusten avvisas – basen har en viktig roll i invasionsförsvaret.

Försvarets högsta ledning

ÖB-institutionen bör finnas kvar även i fred, FKs förslag om ett särskilt organ, "försvarsledningen" bestående av ÖB och försvarsgrenscheferna, tillstyrkes. Det bör dock kallas "militärledningen". Dessutom bör försvarsstabschefen ges rätt att närvara liksom cheferna för FOA, civilförsvarsstyrelsen, den ekonomiska beredskapen m fl vid relevanta tillfällen. Försvarsstabschefens lydtnadsförhållande under både ÖB och K M:t bör bibehållas.

Riksdagsavgörandet

I stort sett enighet kring regeringens proposition med ett fortsatt starkt försvar, en 50-procentig ökning av jaktflyget, fortsatt utbyggnad av motoriserade enheter, fler pansarförband, skapande av ett nytt truppslag, underhållstrupperna, och en fast arméingenjörkår och en i stort bibehållen nivå på marinen. I motioner från bf- och fp-håll önskades smärre förstärkningar inom kustartilleri och luftförsvaret, en utflyttning av Stockholms örlogsbas från huvudstaden m m. Dock rådde enighet om kostnadsramarna. Högern reserverade sig mot nedläggningen av Livregementet till häst (se vidare Rd årsbok 1948, s 228 ff). I en särskild proposition föreslog regeringen en förkortning av *värnplikstiden* med 30 dagar för huvuddelen värnpliktiga till 12 månader (9 mån + 3 repetitionsövningar vid armén, 12 mån i en följd vid flyg och flotta). Riksdagen följde regeringen men högern reserverade sig för det gamla systemet, dvs 13 månader (Rd årsbok 1948, s 567 ff).

Vid riksdagen 1949 fick regeringen bemyndigande att överskrida reservationsanslagen för materiel och övningar inom alla vapenslagen i syfte att stärka krigsberedskapen. Högern motionerade nu om att riksdagen i lag skulle besluta om de av arméchefen planerade repetitionsövningarna m m, men detta avslogs. Utskottet framhöll dock vikten av repetitionsövningar, särskilt för fyra årsklasser. Folkpartiet reserverade sig för repetitionsövningar av *minst* samma omfång som tidigare, men även detta avslogs. Högern och folkpartiet ville i detta läge således ha garantier för omfånget av krigsorganisationens övningar, men socialdemokraterna och bondeförbundet, vilka senare 1951–57 bildade koalitionsregering, ville ha fria händer i detta avseende (Rd årsbok 1949, s 194 f).

1949 års försvarsutredning

Denna försvarsutredning fick ett säreget förlopp. Tillsatt den 22 april 1949 med Torsten Nothin som ordf, och parlamentariskt sammansatt, hade utredningen sommaren 1950 ett justerat förslag till betänkande. Detta lades dock åt sidan därför att det säkerhetspolitiska läget (Koreakriget, Berlin m m) liksom kostnadsinflationen gjorde att tidigare angivna anslagsramar ansågs passé. I stället begärde utredningen som ett alternativ ett organisationsförslag av ÖB Jung vilket skedde i samförstånd med statsministern. I januari 1951 anmälde Nothin till regeringen att utredningen hade förpuppats: "Med hänsyn till det utrikespolitiska läget läser det för närvarande ej kunna bedömas vilka riktlinjer, som skola följas vid en allmän omprövning av vår försvarsorganisation, då arbetet därmed en gång kan återupptagas."

Förklaringen till förpuppningen av 1949 års försvarsutredning ger Tage Erlander i sina memoarer: "Den Nothinska kommittén kunde ha nått fram till besparingsåtgärder endast om det skett genom förslag om en stor omorganisation av försvaret. Den världspolitiska situationen blev efter Koreakrigets utbrott i juni 1950 sådan, att det inte var möjligt att tala om nedskärningar och besparingar." (T Erlander 1949–54, Sthlm 1974, s 125).

En nyhet som infördes från 1950 var *repetitionsövningar med krigsförband*. Försvarsminister Vougt vanns för denna idé och planeringen i

försvarsgrenarna lades om efter beslut av riksdagen 1950 (C A Ehrensvärd, I rikets tjänst, s 272 f). Under Koreakriget 1950–53 fortsatte de provisoriska försvarsbesluten med ökade satsningar på främst flyget och försvarets krigsorganisation. Riksdagen 1953 uttalade sig för införande av långtidsplaner för materielanskaffningen och var enig med försvarsministern, Torsten Nilsson, om att de största bristerna inom försvaret fanns inom armén där moderniseringen nu skulle drivas på (Rd årsbok 1953, s 240 f).

1954 fick regeringen igenom en minskning av repetitionsövningarna med 25 000 man, vilket ansågs möjligt utan att äventyra hela systemet. Statsutskottet var dock tveksamt och menade att man härigenom inte utnyttjade de värnpliktiga helt effektivt. Det utrikespolitiska läget ansågs nu vara mer avspänt efter Korea- och Indokinakrigens slut och Stalins död. I riksdagen motionerade kommunisterna och enstaka riksdagsledamöter i övrigt om en utredning om en begränsning av försvarsutgifterna. Riksdagen uttalade sig nu för rationaliseringar inom försvaret vilka inte ansågs påverka krigsorganisationen/omorganisation av förvaltningen m m) (Rd årsbok 1954, s 236 ff).

Under 1950-talet spelade försvarsfrågorna en stor roll i den offentliga debatten i Sverige. Det gällde både frågan om försvarets omfattning och inriktning, frågan om Sverige skulle skaffa sig ett atomvapen och möjligheterna till avspänning i Europa.

På hösten 1954 framlade ÖB, Nils Swedlund, ett förslag till en ny långsiktig försvarsplan innefattande moderniseringar och rationaliseringar på en rad områden. Kostnadsmässigt innebar planen successivt stigande utgifter, men utan rationaliseringar och organisatoriska förändringar skulle utgifterna ha stigit ännu fortare ansåg ÖB. Nu uttalade sig ÖB för ett svenskt atomvapen, vilket blev en försvarspolitisk huvudfråga under många år. Kravet på höjda försvarsanslag och ett svenskt atomvapen satte nu fart på politikerna. 1955 tillsattes en parlamentarisk försvarsberedning och samma år beslöt en riksdagsmajoritet om inställande av repetitionsövningarna budgetåret 1956/57. (Folkpartiet stödde de splitttrade socialdemokraterna.) I riksdagen menade kritikerna att det var fel att spara på övningarna av krigsorganisationen – skulle det sparas måste det även gå ut över materielbeställningar m m. Nivåmässigt låg partierna ungefär på samma försvarsram men med skillnader i fråga om besparingarna (B von Sydow, Kan vi lita på politikerna? Sthlm 1978, s 38 ff). I *atomvapenfrågan* blev det först fråga om en uppskovslinje varpå socialdemokraterna bestämde sig för ett nej, vilket till sist 1968 blev den segrande linjen (von Sydow aa s 55 ff, s 105 f, s 169 ff, s 189 f, s 205 ff).

På uppdrag av 1955 års försvarsberedning utarbetade nu ÖB ett förslag som skulle ligga till grund för riksdagsbeslutet om försvaret 1958. Det finns anledning att ta upp detta något utförligare eftersom planeringen här för första gången gjordes långsiktigt på alternativa nivåer efter den modell som senare har blivit gängse.

1958 års försvarsbeslut

ÖB

1954 års förslag omfattade riktlinjer för tioårsperioden 1955/56–1964/65 med en kostnad på 24750 mkr i 1954 års priser. Merkostnaderna för den tekniska utvecklingen skulle täckas med 2,5 % per år. Flygets andel beräknades öka under perioden, arméns och marinens skulle minska. Kompensation för prisökningar skulle även utgå.

Säkerhetspolitiken

Landets läge mellan stormaktsblocken gör att det har stor strategisk betydelse. Misstron mellan maktblocken kvarstår och det kalla kriget fortsätter. Ingenting har velat ge upp något väsentligt i sina maktpositioner. De stora politiska frågorna, Tysklands återförening, nedrustningen och kärnvapenkontrollen, är fortfarande olösta. Risken för ett isolerat krig mot Sverige bedöms dock som liten. En förutsättning för denna bedömning är att det svenska försvaret förblir starkt så att priset för en erövring blir högt i förhållande till de fördelar som kan vinnas.

Den militärtekniska utvecklingen

Den militärtekniska utvecklingen ställer krav på robotvapen av olika slag, ökade prestanda hos sjö- och luftstridskrafterna m m. De egna möjligheterna att framställa atomladdningar för egna vapenbärare bedöms som tämligen säkra.

Ett svenskt atomvapen är överkomligt ekonomiskt och personellt, men här krävs ställningstaganden av regering och riksdag. De tekniska möjligheterna för luftinvasion har ökat och måste kunna bemötas. Atomvapen beräknas kunna tillverkas till ett pris runt 10 mkr/laddning. Ett atomvapenprogram kräver investeringar på ca 300 mkr plus FoU-anslag därutöver.

Bemannade jaktplan bedöms vara mångsidigt användbara i det aktiva luftförsvaret, men måste kompletteras med luftvärnsrobotar och förbättrad stridsledning och luftbevakning. Attackflyget behövs för att bekämpa angräpare i öppna havet och vid kusten.

Krigsorganisationen

Krigsorganisationen i alternativ A utgör 95 procent av kostnadsramen för 1954 års förslag. Inom armén reduceras antalet fältbrigader med 15 procent. Kvarvarande kan dock göras rörligare och eldkraftigare. Lokalförsvaret reduceras med 10 procent. Pv- och lv-robotar så snart detta blir tekniskt möjligt.

Inom marinen en minskning med förbanden med omkring 40–50 procent. (Flyget ökad roll i invasionsförsvaret.) KA-batterierna minskas, dock ersatta till viss del av kustrobotar. Verksamheten inom invasionsförsvaret koncentreras till Östersjön.

Inom flyget reduceras jakt- och attackdivisioner med 25 procent, totala antalet flygplan nedgår med 40 procent. Modernisering av luftbevakningen m m, Stril 60. Inom fredsorg indragning av fem förband, alternativt sammanslagning till större utbildningsenheter.